

**„მიზეზთა წიგნი“, როგორც საქართველოს
ისტორიის უსწორი ბულგარული წყარო**

ბექა ჭიჭინაძე*

მე-13 საუკუნის პირველი ნახევრის ბულგარული თხზულება „მიზეზთა წიგნი“ (**“Razoumnik”**) მრავალმხრივ საყურადღებო ნაწარმოებია, სადაც შეჯამებულია ეპოქის მთელი მეცნიერული ცოდნა, რომელიც კითხვა-მიგებითი ფორმითაა გადმოცემული.

თავისი მდიდარი შინაარსით **“Razoumnik”** უაღრესად მაღალღირებულებული ძეგლია, მასში მოცემულია შუა საუკუნეების ინტელექტუალისათვის აქტუალური მრავალი კითხვა და პასუხი.

ცხადია, ამ ევროპული სახელმძღვანელოს ცნობები საქართველოს შესახებ დიდი მეცნიერული ღირებულების მქონეა.

სრული უფლება გვაქვს, თხზულებაში მოტანილი ცნობები განსახილველი ხანის საქართველოს შესახებ, მივიჩნიოთ ერთ-ერთ გამორჩეულ წყაროდ ქართული ისტორიოგრაფიისათვის.

საკვლევი ცნობა ეხება მე-13 საუკუნის პირველ ნახევარს, ესაა ბულგარეთის მეორე იმპერიის აღორძინების პერიოდი, რომელიც, ამავდროულად, ემთხვევა საქართველოს ოქროს ხანასაც.

წინამდებარე წყაროს ისტორიული კონტექსტი სწორედ ამ გარემოებაში მდგომარეობს.

თარგმანი შესრულებული მაქვს ტექსტის ინგლისურენოვანი ვერსიიდან:

„ამგვარად, თქვენ, ძმანო, უნდა უწყოდეთ, რომ არსებობს სამი იმპერატორი ქვეყნად, სამი, მსგავსად წმინდა სამებისა ზეცად. პირველი იმპერია არის ბერძენთა, მეორე იმპერია არის ბულგარელთა, მესამე არის ქართველთა. მამა არის ბერძენთა იმპერია, ძე არის ქართველთა და წმინდა სული არის ბულგარელთა იმპერია.“

* სულხან-საბა ორბელიანის უნივერსიტეტის თეოლოგიისა და ფილოსოფიის ინსტიტუტის მკვლევარი. b.chichinadze@sabauni.edu.ge

ბერძენთა გამოხატავს იმპერიას ღმრთისას, ბულგარელთა გამოხატავს ქრისტიანობას და ქართველთა აგრეთვე გამოხატავს ქრისტიანობას ღმრთისადმი (ნიშნავს შემონახვას ჭეშმარიტი ქრისტიანული რწმენისას).

ყველა ხალხს შორის არსებობს თორმეტი მნიგნობრობა. მართლმადიდებლური მნიგნობრობა არის სამი, ბერძნული, ბულგარული და ქართული.

ნახევრად მართლმადიდებლური არის ფრანგული, გერმანული, უნგრული, ჩეხური, სომხური. უსჯულოთა მნიგნობრობა ოთხია: ებრაული, სარკინოზული, თურქული და ლიეტუვეური. ხოლო რიცხვი ყოველი ერისა არის სამოცდათორმეტი, მხოლოდ მათ ნახევარს აქვს სჯული“.¹

შთამბეჭდავია, რომ მოხმობილი ბულგარული ტექსტის თანახმად, სამყაროში სამი იმპერია არსებობს და მათგან ერთ-ერთი ქართველთა იმპერიაა. აზრი სამი იმპერიის შესახებ, როგორც ვნახეთ, მეტად თავისებურად, მაგრამ მეტყველად – სამების დოგმატთან მსატერული ანალოგიის მეშვეობითაა გადმოცემული.

წყაროს ავტორმა იცის, რომ მართლმადიდებელი ხალხები, შესაძლოა, სხვანიც იყვნენ (ვთქვათ, რუსები), მაგრამ იმპერია მათგან აქვთ მხოლოდ ბერძნებს, ბულგარელებს და ქართველებს, ამასთანავე, ყურადსაღებია, რომ მხოლოდ ამ სამ ხალხს აქვს საკუთარი მართლმადიდებლური ლიტერატურა, მნიგნობრობა.

ბულგარელი ავტორის მითითება ქართველთა იმპერიის შესახებ, ერთი შეხედვით, მოულოდნელია, მაგრამ ისტორიული რეალობის თვალსაზრისით, მიუღებელი აქ არაფერია. ფეოდალური ქართული მონარქიის თავბრუდამხვევი წარმატებები ამ ეპოქაში ფართოდ იყო ხმაგანსმენილი მთელ მსოფლიოში. მრავალეთნიკური საქართველო იმდროინდელ მსოფლიოში ერთ-ერთი ყველაზე ანგარიშგასაწევი ძალა იყო, რომელსაც თავად ჯვაროსნული

¹ Trencsenyi B., *Whose Love of Which Country?*, Leiden, 2010, 617.

წყაროები მიიჩნევენ „ურნმუნოთა წინააღმდეგ ბრძოლის წინა ბურჯად“ და გავლენიან მოკავშირედ.

გასათვალისწინებელია ისიც, რომ ამ ეპოქის ქართულ წყაროებში იშვიათი არაა ქართველთა მეფეთა-მეფის მოხსენიება იმპერატორადა და კეისრად, რაც, სხვათაშორის, სათანადოდ აისახებოდა ქართველ მონარქთა იკონოგრაფიაშიც (ქართველთა მეფის **უაგუსტოესი ბასილევსობა** საგანგებოდაა ხაზგასმული, მაგალითად, ლაშა-გიორგის გამოსახულებებში).

კავკასიის მრავალენიკური იმპერია, რომელიც კავადან აფშერონის ნახევარკუნძულამდე აღწევდა, ეკონომიკურად და კულტურულად თანადროული მსოფლიოს ერთ-ერთი ყველაზე მაღალგანვითარებული სახელმწიფო იყო, მისი მმართველი, რომელიც თავად აფუძნებდა საკეისროს (ტრაპიზონის საკეისრო), წოდებული, როგორც მეფეთა-მეფე აფხაზთა, ქართველთა, რანთა, კახთა, სომეხთა, შარვანელთა, დვინელთა, განძელთა, ოვსთა, ქაშაგთა და სხვათა და სხვათა, რეგიონში სტაბილურობის გარანტი იყო „ტრაპიზონითგან შარვანამდის“.

ყველაფრის მიუხედავად, ბულგარული წყაროს ცნობა მოულოდნელია, ამიტომაც მისი ისტორიული კონტექსტის წარმოსადგენად მივმართოთ წყაროებს. **მათე პარიზელმა** (მე-13-ს.) შემოგვიანახა, ამ თვალსაზრისით, ერთი უძვირფასესი წყარო, სადაც აღმოსავლური ქრისტიანული სახელმწიფოები სამხედრო და პოლიტიკური ძლიერების შესაბამისადაა ჩამოთვლილი, ყველაზე მძლავრ ქრისტიანულ სახელმწიფოებს შორის პირველ რიგში იხსენიება იბერია. აღნიშნული წყარო გ. კუტალიამ განიხილა.

მსოფლიო პატრიარქ გერმანე II-ს წერილი რომის პაპ გრიგოლ IX-ს მიმართ (1232-წელი):

„ერთს დავამატებ კიდევ და დავასრულებ, როგორც ვხედავთ, არსებობს მრავალი დიდი ერი, რომელთაც ისეთი რწმენა აქვს, როგორიც ჩვენ, ამასთან, ჩვენ, ბერძნებს ყველაფერში გვგვანან, პირველყოვლისა, ისინი, რომელნიც ცხოვრობენ მახლობელ აღმოსავლეთში: ეთიოპნი, შემდგომ სირიელნი და სხვები კიდევ უფრო მნიშვნელოვნები და მძლავრები, კერძოდ - იბერები, ლაზები, ალა-

ნები, გოთები, ხაზარები, ურიცხვი რუსები და ძლიერი ვულგართა სამეფო და ესენი ყველანი ჩვენი დედა (საყდრის) მორჩილებაში მოყვნი, დღემდე მტკიცედ დგანან უწინდელ მართლმორწმუნეობაში.²

“Hoc solum addam, et verbo finem imponam, quod vide licet multae et magnae gentes sunt, quae nobiscum sapient, et nobiscum, qui Graeci sumus, conveniunt in omnibus. Primi, illi qui in prima parte Orientis habitant Ethiopes, beinde Syri, et alii qui graviores sunt, et magis virtuosii, scilicet Hyberi, Lazi, Alani, Gothi, Ghazari, innumeralis plebs Rusiae, et regnum magnae Victoriae Wegarorum. Et hi omnes tuncquam matri nostrae obediunt, in antiqua orthodoxia immobiles hactenus permanente...”

შუა საუკუნეების ერთ-ერთი ყველაზე დიდი ინტელექტუალი, ჯვაროსნული ომების ცნობილი მემატიანე, ეპისკოპოსი უილიამ ტირელი, გვანჯდის დანვრილებით ცნობებს იმის შესახებ, თუ რამდენად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ძლიერი ქართული სახელმწიფოს გამარჯვებებს იმდროინდელი ქრისტიანული სამყაროსთვის და ჯვაროსნებისთვის. „აღმოსავლეთში ლათინების პირველი გამოჩენიდან იერუსალემის სამეფოს არსებობის მეორმოცე წლამდეც კი ქრისტიანები ვერაფრით გათავისუფლდნენ ამ სატანჯველისაგან, ეს გახლავთ ჰიდრაზე გაცილებით მეტი უბედურება, რაც მეტ თავს კვეთ მას, კიდევ მეტი სისწრაფით ამოდის ახალი, ლამის ყოველ წელიწადს სპარსეთის სიღრმეები აურაცხელი რაოდენობით გადმონათხევდნენ ამ საზარელ ხალხს და ისინი ფარავდნენ ქვეყნიერების თითქმის მთელ ზედაპირს. მაგრამ ჩვენმა ტანჯვამ ღვთაებრივი განგებაც შეძრა და მისმა მოწყალებამ სპარსელთა ამპარტავნული თავხედობის წინააღმდეგ ალაზევა მათი მოწინააღმდეგე სამეფო იბერთა მოდგმის სახით, ღვთის მადლით, მუდმივი გამარ-

² კუტალია გ., საქართველო მე-13 საუკუნის ინგლისელ ავტორთა ცნობებში, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ისტორიისა და არქეოლოგიის ცენტრის შრომები, გორი, 2018, 15.

ჯვებებით ეს ერი ისე გაიზარდა და გაძლიერდა, რომ მათ გატეხეს და დაამხეს სპარსელთა ამპარტავნება, ადრე ამ ერს თვითონ ეშინოდა სპარსელებისა, ახლა კი ისინი ბევრად აღემატებიან სპარსელებს ძალითა და სამხედრო გამოცდილებით, ამგვარად, სპარსელები, რომლებიც დიდი ხნის განმავლობაში შორეულ სამეფოებსაც კი შიშის ზარს სცემდნენ, ახლა იმითაც კმაყოფილი არიან, რომ თავიანთი სამფლობელოების ფარგლებში დროებითი მშვიდობა მაინც თუ ექნებათ. **იბერიის სამეფო ჩრდილოეთით მდებარეობს, ის აგრეთვე აფხაზეთის სახელითაა ცნობილი**, ისინი სპარსელების მეზობლები არიან, გამოირჩევიან მაღალი აღნაგობით, უაღრესი სიძლიერითა და მხედრული თვისებებით, **ხშირი ომებით და განუწყვეტელი თავდასხმებით მათ გატეხეს სპარსელთა ძალები ისე, რომ ეს უკანასკნელი თავიანთ თავს მათ ტოლად უკვე აღარ თვლიდნენ, ამიტომ, თავიანთი მდგომარეობით შეშფოთებულებმა, თავი დაანებეს სხვა ქვეყნების რბევას და ძარცვას.**³

კათოლიკე ბერი ანსელუსი, დავით აღმაშენებლის, მეფე დიმიტრის და მათი სახელმწიფოს შესახებ:

*„...დავით, რომელსაც მის წინაპრებივით, კასპიის კარი – გოგსა და მაგოგს რომ ზღუდავს, ეჭირა და დარაჯობდა, რასაც მისი შვილი აქამომდე ასრულებს, ვისი ქვეყანა და სამეფო მედელთ და სპარსთა წინააღმდეგ ჩვენი, ასე ვთქვათ, წინა ბურჯია“.*⁴

უილიამის ამ ცნობის სწორად გასაგებად განსაკუთრებული სიფრთხილეა საჭირო. ერთი შეხედვით, იგი აჭარბებს, რადგანაც ჯვაროსნული სამეფო-სამთავროების გათავისუფლება თურქების (აქ სპარსელების) მრავალრიცხოვანი მარბიელი რაზმებისაგან, მიჩნეულია ქართველთა წარმატებული ბრძოლების შედეგად. სრული სისავსით ამ აზრის მიღებას აძნელებს ის გარემოება, რომ საქართველო ჯვაროსნულ ცენტრებს საკმაო მანძილით იყო დაცი-

³ თვარაძე ა., იბერები გიომ ტიროსელის ქრონიკაში, საქართველოს შუა საუკუნეების ისტორიის საკითხები, თბილისი, 2008, 9.

⁴ ავალიშვილი ზ. ჯვაროსანთა დროიდან, თბილისი, 1925, 17.

ლებული, ამიტომაც საეჭვო ჩანს, რომ ჯვაროსნული სამყაროსთვის თურქთა წინააღმდეგ ქართველთა ბრძოლებს ისეთი გარდამტეხი ხასიათი ჰქონოდა, როგორც ამას უილიამ ტირელი წარმოგვიდგენს, თუმცა გასათვალისწინებელია, რომ უილიამს ქართველთა სასარგებლოდ მიკერძოების არანაირი მოტივი არ ჰქონია. ვფიქრობ, უილიამის ცნობა ლოგიკურად იმ შემთხვევაში ინტერპრეტირდება, თუკი მას მრავალწახნაგოვან ისტორიულ კონტექსტში განვიხილავთ. როგორც ცნობილია, კავკასია, (კერძოდ, აზერბაიჯანი), წარმოადგენდა ქრისტიანულ სამყაროზე სელჩუკთა ექსპანსიის ბაზას. აღმაშენებლის ისტორიკოსი სწორად შენიშნავს, რომ თითქოს მთელი მსოფლიოს თურქობა აქ იყო შემოკრებილი, სწორედ ამ პლაცდარმიდან ხდებოდა მათი მრავალრიცხოვანი ურდოების მასობრივი ექსპანსია ქრისტიანული სამყაროს წინააღმდეგ, ეს უნდა ჰქონდეს მხედველობაში უილიამსაც, როდესაც წერს, რომ „სპარსეთის სიღრმეები,“ ურიცხვ მომთაბარეებს აღმოანთხევდნენ ქრისტიანული სამყაროს წინააღმდეგ, რომელთაც ქრისტიანები ვერ უმკლავდებოდნენ. დავით აღმაშენებლის სამხედრო გენიის წყალობით, შეიძლება ითქვას, რომ საქართველომ სრულად გაანეიტრალა მომთაბარეთა ეს პლაცდარმი, აზერბაიჯანის თითქმის მთელი ტერიტორია ქართულმა ლაშქარმა დაიკავა, ამიერიდან, შეუძლებელი იყო „სპარსეთის ამ სიღრმეს“ კვლავაც აღმოენთხია ურიცხვი ლაშქარი ჯვაროსნული სამყაროს წინააღმდეგ, ამიტომაც უილიამი მართალია, როდესაც შენიშნავს, რომ ქართველთა სამეფოს აღზევებამდე ამ პლაცდარმიდან უწყვეტად მოედინებოდა ჯვაროსანთა დამორგუნველი ძალა. ამგვარად, ქართველებმა მოშალეს თურქმენტა ექსპანსიის ბაზა ქრისტიანული სამყაროს წინააღმდეგ, რამაც უილიამის თანახმად ჯვაროსნებს ამოსუნთქვის საშუალება მისცა. დაახლოებით ამავეს უნდა გულისხმობდეს ქრისტეს საფლავის ლათინი ბერი ანსელუსიც, როცა წერს, რომ ქართველთა მეფეები, დავითი და დიმიტრი, იცავენ ქრისტიანულ სამყაროს აპოკალიპტური გოგ-მაგოგელებისაგან, განსახილველ ხანაში ეს აპოკალიპტური ხალხი სწორედ სელჩუკებთან იგივედებოდა. მართალია ანსელუსთან საუბარია კასპიის, კავკასიის კარიბჭეზე, რომელსაც ქართველთა მეფეები იცავენ, მაგ-

რამ მიიჩნეოდა, რომ სელჩუკები სწორედ ამ ბჭიდან გადმოვიდნენ, ჩანს, იმიტომ, რომ ქრისტიანულ სამყაროზე თავდასხმის პლაცდარმი მომთაბარე თურქმენებისთვის, მართლაც, აქვე, მახლობლად, აზერბაიჯანში იყო. ვფიქრობ, ანსელუსის ცნობის რეალური ისტორიული შინაარსიც ქართველთა მეფეებისაგან ამ პლაცდარმში აკუმულირებული უზარმაზარი თურქული სამხედრო პოტენციალის განეიტრალება უნდა იყოს, რომელიც, უილიამის მიხედვით, ჯვაროსნებს ამოსუნთქვის საშუალებას არ აძლევდა.

დავით აღმაშენებლის სახელმწიფოზე საუბრისას, რატომღაც „აჭარბებენ“ სხვა ევროპული წყაროებიც, სიტყვას გრძლად აღარ გავაგრძელებ გალტერიუსის თხზულების ცნობილ პასაჟზე, რომლის მიხედვითაც ქართველთა სამეფო იყო ის ბარიერი, რომელიც მუსლიმთათვის შეუძლებელს ხდიდა იერუსალემისა და ჯვაროსანთა სხვა სამფლობელოების აღებას და რის გამოც მის წინააღმდეგ დიდგორის დიდი მუსლიმური კოალიცია შედგა, აქ მსურს ყურადღება გავამახვილო სხვა ევროპული წყაროს, მარიო სანუდო ტორსელის შესანიშნავ ცნობაზე, რომელსაც ყურადღება არ ექცევა. სანუდოს მიხედვით, აღმაშენებლის ეპოქაში, ქართველებმა, თვით სპარსეთის სელჩუკებიც კი აიძულეს გადასახლებულიყვნენ მცირე აზიაში.⁵ რამდენადაც არ უნდა აჭარბებდეს სანუდო, ფაქტია, რომ საკვლევი ხანის საქართველო წარმოადგენდა სუპერქრისტიანულ სახელმწიფოს, რომლის წარმატებათა შესახებ ევროპული წყაროები შთამბეჭდავ ცნობებს გვანვდიან.

ყოველივე ამის შემდეგ, გასაკვირი არაა ბრწინვლების ის შარავანდი, რომელიც ქართულ სახელმწიფოსა და ქართველთა მეფეს მოსავს ანსელუსთან, უილიამთან, მარიო სანუდოსთან და ბოლოს, „მიზეზთა წიგნის“ ავტორთანაც.

ქართველთა მეფის წარმატებებს სათანადოდ ეხმაურებოდნენ როგორც ქრისტიანულ, ისე მუსლიმურ სამყაროშიც; მეფე დემეტრეს შესახებ, თვით დიდი მუსლიმი პოეტი, ფალაქი, წერდა: „ზეცამ გარდმოავლინა თავის სამეფო ტახტიდან გვირგვინოსანი

⁵ Lock P., Mario Sanudo Torsello – The Book of the Secrets of the Faithful of the Cross, Routledge, 2011.

მმართველად (მინაზე)...**მეფეთა მეფე აფხაზეთისა და შაქისა, მეფე თვალსანიერთა... დემეტრე, ვაჟი დავითისა... მახვილი ქრისტესი,** ვინც ცათა სიმაღლეც კი თავისი ვარსკვლავური დროშის ქვეშ მოაქცია“, სხვა დიდი მუსლიმი პოეტი, ხაყანი შარვანელი კი დემეტრეს ვაჟის – გიორგის შესახებ წერს: „**ახალი აფგუსტუსი... ჰერაკლეზე დიდი... სწორუპოვარი მსოფლიოში... უმაღლესი მცველი ჯვრისა... მახვილი მესიისა... გარდასახვა ქრისტესი,**⁶ სხვაგან მუსლიმური წყაროები ქართველთა მეფის შესახებ წერენ: „**ქრისტიან მეფეთა შორის უდიდესი**“, „ქრისტიანთა მოსარჩლე“, „მართლმადიდებლური (რუმის) და კათოლიკური (ფრანგის) სამყაროს მარზბანი“.

განსახილველი ხანის დასავლეთევროპულ წარმოდგენებში საქართველო პრესვიტერ იოანეს სუპერქრისტიანულ იმპერიად წარმოიდგინებოდა, ნიშნულია, რომ „მიზეზთა წიგნი“ თავისებურად ეხმიანება როგორც ლეგენდათა ამ ციკლს, ისე მოხმობილ წყაროებსაც, სადაც ქართველები მსოფლიოს ერთ-ერთ ყველაზე მძლავრ ხალხად არიან მიჩნეული.

მე-12-მე-13 საუკუნის სომხური, არაბული, ბერძნული და ლათინური წყაროების ცნობები ქართველთა სუპერქრისტიანულ სახელმწიფოზე აურაცხელია, ყველა მათგანის აქ წარმოდგენა არც შესაძლებელია და არც საჭირო.

საკმარისად წარმოდგენილი მასალა, ვფიქრობ, კარგად გვიჩვენებს, რომ „მიზეზთა წიგნის“ ცნობა ქართველთა იმპერიის შესახებ უწანამძღვროდ არ გაჩენილა და მას ფართო საფუძველი ჰქონდა იმდროინდელ მსოფლიოში **ქართველთა მრავალეთნიკური სახელმწიფოს შესახებ არსებული მაღალი წარმოდგენების** სახით.

ქართველთა ის იმპერია, რომელზეც ბულგარული წყარო წერს, დავით აღმაშენებლის დაფუძნებული დიდი სახელმწიფო იყო. საგულისხმოა, რომ იმპერიის მშენებლობას დავითი საგანგებოდ ეხება „გალობანი სინანულისანში“:

⁶ Rayfield D., What Did the Iranians do for Georgia ?, Journal of the Iran Society, Vol.2, 2017, 16.

„სოლომონის წურბელასავით გაუმადლარი სამყაროს კიდევებს ვეძებდი დასაპყრობად... ბოროტად გადავლახე საზღვრები და სახლებს სახლები შევმატე და აგარაკებს აგარაკები და სუსტებს ნავართვი თავიანთი წილი, როგორც ერთადერთი, ვმკვიდრობდი სამყაროში“. „სოლომონისასა წურბლისა მსგავსად ვერ-მადლარი სხუათა სოფლის კიდეთა ვეძიებ დაპყრობად... ბოროტად გარდავხედ საზღვართა და შევრთე სახლი სახლსა. და აგარაკი აგარაკსა, და უუძღურესთა მივჭხუეჭე ნაწილი მათი, ვითარცა მარტოი ვმკვიდრობდი ქუეყანასა ზედა“.

აღბათ, ეს ერთადერთი შემთხვევაა, როცა იმპერიის შემოქმედი ქადილის ნაცვლად ბოროტებად ნათლავს თავის ქმნილებას. თავად უცხოენოვანი წყაროების მიხედვით, დავითი საგანგებოდ ზრუნავდა საკუთარი იმპერიის ეთნიკური უმცირესობების უფლებებისთვის, მის სახელმწიფოში ეთნიკურ უმცირესობათა უფლებები მტკიცედ იყო დაცული. უზრუნველყოფილი იყო მათი მშვიდი ეკონომიკური ცხოვრება და ნახალისებული კულტურული საქმიანობა, მაგრამ ყველაფერ ამის მიუხედავად დავითი დიდ უსამართლობას ხედავს საკუთარი იმპერიის შექმნაში. შემოიძლია გულწრფელად ვთქვა, რომ ამ ეპოქისთვის უჩვეულო აზროვნების წესით იგი მაღლდება ჩემთვის ცნობილ ყველა მსოფლიო ისტორიულ პერსონაზე. ეპოქისათვის უპრეცედენტო მისივე პოლიტიკური წარმატებები უკანა პლანზე გადაინევენ, თუკი მხედველობაში მის, როგორც განმანათლებელი მეფის დიდბუნებოვნებას მივიღებთ.

“BOOK OF REASONS” AS UNKNOWN BULGARIAN SOURCE OF THE GEORGIAN HISTORY

Beka Chichinadze*

Previous article regarding one of the unknown sources of the history of Georgia, the Bulgarian “Book of Reasons” (“Razoumnik”) Information about Georgia, which is an important acquisition of Georgian wellspring.

The high intellectual value of the source derived from the fact, that source author made Georgia unique among the Country of the contemporary world.

The information about the Georgian literary language is also noteworthy, its special place is shown in comparison with other languages.

For the context of the source, the article cites other, already well-known sources, that clearly show us the historical context of the “Book of Reasons”.

Key words: Unknown Source, Book of Reasons, Razoumnik, Georgia, Empire.

* Researcher at the Institute for Theology and Philosophy of Sul Khan-Saba Orbeliani University. b.chichinadze@sabauni.edu.ge